

Prema dualizmu ili od kognitivizma?

MILJANA MILOJEVIĆ

Odeljenje za filozofiju Filozofskog fakulteta – Univerzitet u Beogradu, Čika Ljubina 18–20, 11000 Beograd,
Republika Srbija
miljana.milojevic@f.bg.ac.rs

PREGLEDNI RAD – PRIMLJEN: 17/10/17 PRIHVAĆEN: 05/12/17

SAŽETAK: U ovom članku dan je prikaz knjige Davora Pećnjaka i Tomislava Janovića *Prema dualizmu: Ogledi iz filozofije uma* u kojoj se daje niz argumenata zašto bi trebalo prihvatiti neku vrstu dualizma, a napustiti kognitivističko stajalište koje dopušta da mentalno bude lišeno karaktera svjesnosti. Nakon prikaza, kritički će biti preispitana teza da kognitivizam dopušta trajno nesvesna intencionalna stanja, uz pomoć analize pojma intencionalnosti, i tvrdnja da se on upravo time razlikuje od tradicionalnog pristupa mentalnom. Također, bit će izdvojene osnovne pretpostavke standardne kognitivne znanosti te ukazano na veći broj alternativnih pristupa u ispitivanju kognitivnioga koji ih napuštaju. Razmatranje različitih smjerova u kojima se kognitivna znanost razvija posljednjih dvadesetak godina omogućit će reevaluaciju stajališta Pećnjaka i Janovića kao onoga koje može pomoći ovom razvoju i koje nije nužno sukoljeno sa zauzimanjem znanstvenog stava u istraživanju mentalnog i kognitivnog.

KLJUČNE RIJEČI: Dualizam, filozofija uma, Janović, kognitivizam, kognitivna znanost, Pećnjak, *Prema dualizmu*.

1. Prema dualizmu i od kognitivizma

Knjiga *Prema dualizmu: Ogledi iz filozofije uma*, Davora Pećnjaka i Tomislava Janovića, napisana je iz jedne posebno određene perspektive koja se tiče predmeta i metode filozofije uma. Autori će se prikloniti “tradicionalnom” pristupu koji inzistira na važnosti perspektive prvog lica u istraživanju mentalnog i određenju ontološke prirode, prije svega, svjesnih mentalnih stanja, uz jasno i oštro suprotstavljanje objektivističkim reprezentacionalističkim pristupima koji su u uskoj vezi sa standardnim programom kognitivnih znanosti. Knjiga je napisana pristupačnim i razumljivim stilom, premda u nekim njenim dijelovima pretpostavlja osnovno poznavanje predikatske logike, filozofije jezika i povijesti filozofije, te su njena primarna publika studenti osnov-

nih i diplomskih studija filozofije. Knjiga je sastavljena od petnaest poglavlja koja se često mogu čitati odvojeno, što će razveseliti čitatelje koji žele samo produbiti svoje znanje o npr. Jacksonovom argumentu protiv fizikalizma ili o prirodi odnosa intencionalnih i svjesnih mentalnih stanja. Ipak, iako se poglavlja mogu promatrati izolirano, sama knjiga predstavlja svojevrsnu cjelinu koja nas, kako sam njen naslov tvrdi, vodi prema dualizmu. Naime, kao što i sami njeni autori tvrde, ova knjiga ne nudi pozitivno rješenje ontološkog problema svijesti, niti je njen put jasno određen po pitanju vrste dualizma kojoj vodi – je li to supstancijalni ili dualizam svojstava – već prije predstavlja jednu vrstu *via negativa* pristupa koji se obračunava s fizikalističkim, eliminativističkim i reprezentacionalističkim pristupima mentalnom. Zbog toga ona predstavlja samo prvi korak u obrani jedne dualističke pozicije, jedan početan korak prema pozitivnom određenju prirode svijesti. Organizacija knjige odgovara ovako određenom cilju te se može reći da prvih šest poglavlja, a grubo polovica opsega knjige, priprema teren za spomenuti obračun baveći se pitanjima odnosa svjesnih i intencionalnih stanja, pojmovnim karakterom percepcije, mogućnošću nesvjesnih iskustava te važnošću pučke psihologije u pružanju osnovnih termina i pojmova istraživanju mentalnih fenomena, dok će “drugi” dio knjige biti posvećen različitim argumentima u prilog ili protiv fizikalizma, odnosno dualizma. Tematska poglavlja prati i ekstenzivni indeks imena i pojmova koji dodatno olakšavaju čitanje i pretragu knjige prema interesima čitatelja.

Vjerojatno najoriginalniji i filozofski najinteresantniji dio Pećnjakove i Janovićeve knjige nalazi se na samom njenom početku zbog čega će njemu biti posvećeno uvjerljivo najviše pozornosti. U prva tri poglavlja, koja čine gotovo jednu trećinu obujma ove knjige, izlaže se jedno pozitivno stajalište o odnosu pojmova mentalnosti, intencionalnosti i svjesnosti (u smislu fenomenalne, a ne pristupne svijesti), koje će ići u smjeru zasnivanja jednog posebnog shvaćanja mentalnog koje se teorijski nalazi između pozicija Galena Strawsona (2005), koji mentalnost pripisuje samo aktualno svjesnim stanjima, i Johna Searlea (1992), koji dopušta status mentalnosti i “potencijalno” svjesnim stanjima, a inspirirano stajalištem Williama Jamesa (1890). Međutim, kao što je na početku primijećeno, iako će u ovom dijelu knjige biti iznijeti neki pozitivni stavovi o prirodi svjesnosti ili fenomenalnosti i njenoj važnosti za poimanje mentalnog, oni neće biti dovoljni za konstituciju jedne cjelovite teorije o prirodi uma. U prvom poglavlju pružit će se gotovo iscrpan pregled mogućih odnosa spomenutih pojmova ili predikata mentalnog, intencionalnog i svjesnog (npr. da su sva mentalna stanja svjesna, ili da su sva intencionalna, da su sva intencionalna stanja svjesna itd.) i izložit će se njihove neposredne posljedice. Kada su svjesna stanja u pitanju uvest će se distinkcija između potencijalno i aktualno svjesnih mentalnih stanja, a posebno će biti tematizirana pretpostavka, koju autori vide kao jednu od glavnih pret-

postavki kognitivne znanosti, da postoje (trajno)¹ nesvjesna intencionalna mentalna stanja. Prije pristupanja razmatranju mogućnosti ovako određenih mentalnih stanja, koje će biti posebno obrađeno u trećem poglavlju, kao i obrazloženja u kojemu smislu možemo potencijalno svjesna mentalna stanja smatrati svjesnim i mentalnim, autori će u drugom poglavlju iznijeti svoje shvaćanje fenomenalnog karaktera iskustva.

Ukoliko želimo zasnovati teoriju uma na pojmovima svijesti i svjesnosti, moramo obraniti autonomiju svjesne komponente iskustva jer ukoliko se pokaže da se ona može reducirati na njegovu intencionalnost, ili neko drugo svojstvo, onda nemamo dobrih razloga ustrajavati na specifično svjesnom karakteru mentalnog. To je upravo ono što Pećnjak i Janović čine u drugom poglavlju. Suočeni s prigovorom da se svjesna komponenta iskustva ne može odvojiti od intencionalnog sadržaja (doživljaj zelenoga je npr. doživljaj zelenog bršljana koji promatram; Pećnjak i Janović 2016: 21) autori inzistiraju da, iako neodvojiva, svjesna komponenta pravi jasnu razliku između svjesnog i nesvjesnog stanja istog intencionalnog sadržaja. Međutim, s obzirom da je prigovor u svom originalnom obliku osim neodvojivosti ukazivao na to da se osjetilna fenomenalna komponenta iscrpljuje u reprezentativnoj funkciji i sadržaju odgovarajućeg stanja, ustrajavanje na pukoj razlici između svjesnog i nesvjesnog bi nas samo dovelo do karaktera pristupne svijesti, a ne i do “bogate” fenomenalne svijesti koja ima svoj autonomni sadržaj i koja stoga nešto dodaje stanjima koja su fizičke realizacije odgovarajućih intencionalnih sadržaja. Pećnjakov i Janovićev opis fenomenalnosti koji će potom uslijediti, možemo shvatiti upravo kao pokušaj usmjeren zadovoljenju dva cilja: obrani autonomije svijesti u slučaju perceptivnih iskustava, ali i pripisivanju svjesnosti, ili fenomenalnosti, i onim stanjima, kao što su vjerovanja, s apstraktnim sadržajem koja tipično ne posjeduju karakter kvalitativne osjetilne svijesti. Fenomenalnost će biti opisana putem posebnih neosjetilnih kvalitativnih komponenti intencionalnog iskustva, a u grupi takvih sadržaja nazvanih epistemičkim osjećajima naći će se osjećaj poznatosti, ispravnosti i implicitne prisutnosti (2016: 31). Prema ovakvom shvaćanju, inspiriranim Jamesovom psihologijom, fenomenalna komponenta ne mora biti osjetilnog ili emotivnog porijekla. Ona je prije fenomenalna manifestacije stupnja i načina integriranosti različitih mentalnih stanja, gdje se pojedinačna mentalna stanja promatraju kao fikcije, a iskustvo je bitno cjelovito i integrirano, te se ne može razumjeti bez posebne perspektive i konteksta.

¹ Ovu zgradu preuzimam od samih autora koji je stavljaju u jednoj od prvih fusnota teksta u kojoj spomenutu pretpostavku pripisuju različitim autorima poput Jerryja Fodora (1975) i Davida Marra (1982). Ta zagrada je vjerojatno posljedica toga što se ovim autorima, te standardnom pristupu kognitivnoj znanosti, može pripisati postuliranje trajno nesvjesnih stanja tek u onom smislu koji će Pećnjak i Janović izložiti pri kraju trećeg poglavlja, premda ovo pitanje ostaje otvoreno.

Ovakvo shvaćanje fenomenalnosti koje se ne poziva na poseban karakter *qualia*, koji treba zasnovati autonomni sadržaj svijesti, može se suočiti sa sljedećim problemom: Iako ovako opisana fenomenalnost nije svodiva na neke pojedinačne intencionalne sadržaje, može se pokazati da ju je moguće reducirati na intencionalne sadržaje uzete zajedno s relacijama i funkcionalnim ulogama između onih stanja koja instanciraju ove sadržaje (ili mentalnih reprezentacija). Naime, može se ispostaviti da su prisutnost, poznatost, itd. reducibilni na određene tipove veza između mentalnih reprezentacija, a koje se ostvaruju kognitivnim procesiranjem i simultanom aktivacijom jednog broja mentalnih reprezentacija. Ovom pitanju vratit ćemo se kasnije u tekstu.

Treće poglavlje bit će posvećeno obrani stava da nije samo slučaj da sva intencionalna stanja mogu imati fenomenalni karakter (što je pokazano u prethodnom poglavlju), već i da ne može biti intencionalnih stanja, kao mentalnih stanja, koja nemaju fenomenalni karakter u skladu s McGinnovom maksimom “There is no ofness without likeness” (1988: 234; Pećnjak i Janović 2016: 43). Smjer kojim će se autori kretati u ovom poglavlju bit će određen pitanjem je li moguće zasnovati “neizvedenu” ili “originalnu” intencionalnost mentalnih stanja (nasuprot izvedene intencionalnosti, npr. riječi koje upravo čitate i koje su svakako o nečemu budući da ih razumijete) bez pozivanja na fenomenalni karakter. Stajališta koja smatraju da je moguće pružiti naturalistički pozitivan odgovor na ovo pitanje neće biti iscrpno obrađena, već će se prijeći na one teorije koje smatraju da postoje razlozi zašto svaki takav pokušaj mora biti pogrešan, a prije svega, bit će razmotrena stajališta Johna Searlea i Galena Strawsona. Nakon izlaganja nekih nedosljednosti Searleovog stajališta, prema kojem možemo govoriti o mentalnim stanjima samo ukoliko su ona svjesna ili potencijalno svjesna (koja su prema Searleu određena kao ona mentalna stanja koja se nalaze u sustavu koji je sposoban reprezentirati, što omogućuje prihvaćanje dispozicijskih mentalnih stanja što je, zauzvrat, u skladu s pučkom psihologijom), i Strawsonovog stajališta, prema kojemu ne možemo govoriti o intencionalnom sadržaju kako trajno tako ni “privremeno” nesvjesnih stanja, Pećnjak i Janović se okreću teoriji “intencionalnog horizonta” i implicitnih sadržaja. Prema ovom stajalištu razumijevanje postoji samo u kontekstu i na osnovi “pozadinskog znanja”, a o mentalnom možemo govoriti samo ako se aktualno manifestira kao sadržaj kojeg smo eksplicitno ili implicitno svjesni (koji je “na rubu svijesti” u Jamesovom smislu). Potencijalno svjesno je mentalno ne utoliko što je ono neki nesvjesni sadržaj koji se treba “probuditi” i osvijestiti, već zato što se manifestira u svijesti kao implicitni sadržaj koji omogućuje cjelovitost iskustva i koji sudjeluje u “konstituciji perspektivističkog karaktera aktualnog predmeta svijesti” (2016: 61), a na koji možemo obratiti posebnu pozornost i osvijestiti ga u punom smislu. Dakle, nesvjesna, potencijalno svjesna, men-

talna stanja moraju imati neke manifestacije u aktualnoj svijesti da bi bila smatrana mentalnim stanjima.

Dano stajalište Pećnjaka i Janovića u opisana tri poglavlja otvara neka pitanja na koja u knjizi nećemo naći jasan odgovor, a koje, nadamo se, možemo očekivati u nekoj njihovoj budućoj publikaciji. Naime, ako uzmemo u obzir neke od njihovih stavova kao što su: stav da su mentalne epizode samo fikcije i da se mora uzeti u obzir cjelovito i integrirano iskustvo, stav da se o stanjima koja se aktualno ne manifestiraju ne može govoriti kao o mentalnim stanjima, itd., čini se da moramo odbaciti veći dio pučke psihologije koja individuirala mentalna stanja prema stavovima koje zauzimamo prema određenim semantičkim sadržajima, to jest, da ne možemo govoriti o dispozicijskim vjerovanjima niti o intencionalnim stanjima uopće kao izdvojenim epizodama vjerovanja, htijenja, itd. Ukoliko bismo dosljedno pratili ovu liniju zaključivanja čini se da bi se trebali prikloniti nekoj vrsti eliminativizma, prema kojem nekim pojmovima pučke psihologije ne odgovaraju pripadajući entiteti, stajalištu koje autori ipak eksplicitno odbijaju u jednom od sljedećih poglavlja. Zanimljivo je da je standardna kognitivna znanost koja počiva na kompjutacijskoj teoriji uma, kao i na reprezentacionalizmu, krenula upravo od realističkog stava prema pučko-psihološkim pojmovima. Naime, čitav program takve znanosti bio je usmjeren protiv biheviorizma, a prema pronalazenju entiteta koji odgovaraju ovim pojmovima. Također, Fodor (1974) je smatrao da kao specijalne znanosti psihologija i kognitivna znanost postuliraju entitete i predikate koji su nereducibilni na entitete i predikate osnovnijih znanosti. U tom je smislu kognitivna znanost, protiv čijeg programa Pećnjak i Janović iznose negativne stavove, puno bliža pučko-psihološkim objašnjenjima kojima se sami ovi autori žele približiti kritizirajući eliminativizam. Ovim pitanjima ću se vratiti pri razmatranju kognitivističkog shvaćanja intencionalnosti.

Također, ostaje pitanje protiv kojeg je točno stajališta u kognitivnoj znanosti usmjerena Pećnjakova i Janovićeva kritika, te jesu li postulirana trajno nespješna stanja, trajno nespješna u njihovom smislu (što bi onda uključilo i latentna dispozicijska intencionalna stanja) ili Searleovom smislu (gdje ne bi bilo jasno što preostaje kad oduzmemo aktualno i potencijalno svjesna stanja). U svakom slučaju čini se da njihova kritika, bez obzira na status nespješnosti intencionalnih stanja, pogađa svako ono reprezentacionalističko stajalište koje smatra da se o mentalnom može govoriti bez nužnog uključivanja svjesnih svojstava u objašnjenja funkcioniranja uma. U tom smislu treba biti i oprezan u upućivanju kritike kognitivnoj znanosti *simpliciter* jer nije svaki program u njenom okrilju obavezan na postojanje intencionalnih stanja onako kako su tradicionalno shvaćena u području filozofije uma i radije se govori o subpersonalnim kognitivnim procesima gdje nema riječi o njihovom pripisivanju

osobi, pa ni o stanjima poput vjerovanja, htijenja itd., dok s druge strane postoji veći broj antireprezentacionalističkih programa (npr. dinamički) koji ne postuliraju simboličke reprezentacije kao osnove kognitivnog procesiranja (pitanje je bi li se i konekcionistički modeli mogli promatrati kao da pretpostavljaju postojanje nesvjesnih intencionalnih stanja budući da oni obično koriste pojam subsimboličkih distribuiranih reprezentacija).

Sjetimo se sada, drugo poglavlje je djelomice bilo o pitanju dodaje li fenomenalni sadržaj nešto intencionalnom sadržaju, odnosno što je ono specifično svjesno, dok se u četvrtom poglavlju postavlja pitanje može li fenomenalni, prije svega osjetilni, sadržaj biti izmijenjen i je li djelomično konstituiran pojmovnim sadržajem. Četvrto se poglavlje, stoga, bavi pojmovnim, odnosno nepojmovnim sadržajem percepcije. U ovom poglavlju bit će postavljeno pitanje mogu li pojmovi dodati nešto vizualnom doživljavanju, a razmatrat će se Peacockeova teorija "scenarijskog sadržaja", mogućnost predpojmovnog nivoa percepcije prema geštalt psihologiji, pojam pojmovnog popunjavanja i pojmovnog otkrivanja na Dennettovom primjeru Bellottove slike, i općenito mogućnost, porijeklo i karakter bogatih doživljaja na osnovi siromašnog osjetilnog inputa. Peto poglavlje nastavit će tamo gdje je četvrto završilo, to jest, početak će od pretpostavke da ukoliko je moguće vizualno iskustvo koje je lišeno upliva pojmova, može li takvo iskustvo uopće biti svjesno iskustvo. Drugim riječima, razmotrit će se pitanje može li nepojmovna percepcija, koju kao glavni vid percepcije poseduju životinje i novorođenčad, a koju i mi ponekad iskušavamo, biti svjesno iskušena. Ukoliko uzmemo prethodne rezultate u pogledu statusa mentalnosti u obzir koji inzistiraju na svjesnosti kao kriteriju mentalnosti, ovo pitanje postaje pitanje imaju li životinje, i mi kada nepojmovno percipiramo, mentalna stanja ili ne. Povodom ovog pitanja bit će ispitana Carruthersova (1989) teorija svijesti višeg reda, prema kojoj samo iskustva bića koje može učiniti ova iskustvena stanja dijelom svojih misli mogu biti smatrana svjesnim. Zaključak koji će biti ponuđen na kraju ovog poglavlja je da Carruthersovi argumenti nisu nedvosmisleni i da ostaje prostora za svjesna iskustva koja nisu pod izravnom kontrolom viših kognitivnih funkcija.

Šesto poglavlje posvećeno eliminativizmu početak će izuzetno tvrdom definicijom fizikalizma prema kojoj se fizikalizam obvezuje na redukciju (premda nije preciznije određeno kojeg tipa) i odbacuje postojanje drugih vrsta svojstava osim fizičkih. Ovako definiran fizikalizam bi se sveo na njegove redukcionističke verzije koje zastupaju identitet vrsta, a isključivao bi njegove nereduktivne varijante kao i one koje zastupaju identitet instanci mentalnog i fizičkog koje su kompatibilne s dualizmom svojstava. Također eliminativni fizikalizam se razmatra samo kao posljedica provođenja redukcionističkog projekta iako se neke njegove vrste oštro suprotstavljaju mogućnosti reduk-

cije jer smatraju da pučko-psihološkim pojmovima ne odgovara ništa ni na jednom nivou, pa ni na fizičkom, budući da su prema njima plod pogrešne teorije o mentalnom. Bez obzira na ove ograde ono što će biti izneseno u ovom poglavlju odnosit će se na obje vrste eliminativizma, reduktivnu i nereduktivnu, koje isključuju postojanje entiteta kojima bi odgovarali termini koji se odnose na mentalna stanja. Autori će se pozvati na uspješnost pučko-psiholoških pojmova u pružanju objašnjenja ljudskog ponašanja, kao i na shvaćanje svijesti kao *explananduma*, a ne *explanansa* psihologije te pogrešnog shvaćanja mentalističkih termina kao teorijskih termina.

Ovo poglavlje autori zaključuju stavom da su eliminativisti nedosljedni jer na temelju svojih *vjerovanja* izlažu svoju teoriju prema kojoj nema vjerovanja. Međutim, ovdje moramo razlikovati dvije vrste antirealista u pogledu mentalnih stanja koje identificira pučka psihologija. One koji odbacuju da pučka psihologija pruža korisna objašnjenja, a to su upravo eliminativisti, koji ne bi smatrali da je pozivanje na njihova vjerovanja dobro objašnjenje za nastajanje njihove teorije, te u tom smislu pozivanje na pretpostavku koju oni eksplicitno odbacuju ne može pomoći u uspješnoj argumentaciji protiv njihovog stajališta. I one koji smatraju da su pojmovi poput pojma vjerovanja zgodni pojmovi koje možemo upotrebljavati u skraćenim objašnjenjima ponašanja intencionalnih sustava, ali koji ustrajavaju na tome da onome što označavamo terminom "vjerovanje" ne odgovara ništa što bi se izdvojilo kao posebni entitet ili proces, odnosno instrumentaliste. Prema njima nema razlike između pripisivanja kompleksnih propozicijski strukturiranih mentalnih stanja našim kućnim ljubimcima u opisivanju njihovog ponašanja (npr. mojoj mački da se želi obračunati s novom biljkom u stanu), i nama samima. Takva pripisivanja bila bi samo posljedica našeg određenog subjektivnog stava. Također, kao što smo već primijetili, ukoliko šire shvatimo eliminativizam kao svaku teoriju koja odbacuje da zdravorazumski psihološki termini referiraju na odgovarajuće entitete, svojstva ili procese, onda bismo i pozitivno stajalište Pećnjaka i Janovića mogli protumačiti kao jednu vrstu eliminativizma jer odbacuju mogućnost postojanja mentalnih stanja koja se aktualno ne manifestiraju, te i dispozicijskih vjerovanja koja redovito pripisujemo sebi i drugima uz pomoć pučke psihologije, a koja se ne moraju nikako aktualno manifestirati.

Sljedeća dva poglavlja putem izlaganja odgovarajućih argumenata implicitno definiraju dvije vrste dualizma: dualizam supstancija i dualizam svojstava. Sedmo poglavlje je posvećeno kratkom povijesnom pregledu argumenata u prilog razlike između mentalnog i fizičkog, kakvi su npr. Descartesov argument iz sumnje ili čuveni Leibnizov mlin. Osmo poglavlje izlaže jednu moguću metafizičku analizu svojstava i događaja, a koja Swinburneu (1986) omogućuje formulirati različite argumente u prilog dualizma svoj-

stava, kao i Forrestov (1993) argument u prilog iste vrste stajališta, a koji se temelji na introspekciji i razumijevanju drugih osoba.

Deveto i deseto poglavlje posvećeni su nekim od najpoznatijih argumenata protiv fizikalizma: Chalmersovom (1996) argumentu koji se temelji na dvodimenzionalnoj semantici i Jacksonovom (1982) epistemološkom argumentu. Drugi od ovih argumenata detaljnije je obrađen i nakon razmotrene kritike autori zaključuju da se iz tog argumenta ne mogu izvesti pouzdani zaključci u prilog epifenomenalizma, ali da se isto tako iz njegove kritike ne mogu izvesti ni zaključci u prilog fizikalizmu.

U jedanaestom poglavlju razmatra se argument iz jednostavnosti Davida Barnetta (2010), prema kojem entiteti koji mogu imati svjesna iskustva moraju biti jednostavni, tj. ne mogu imati dijelove, a iz čega se izvodi zaključak da umovi moraju biti nematerijalni. Dvanaesto poglavlje posvećeno je Elderovom (2011) argumentu, koji nastoji dokazati neodrživost humeovske supervenijencije koju se smatra osnovnom pretpostavkom fizikalizma. Trinaesto poglavlje posvećeno je kratkom razmatranju funkcionalizma strojnih stanja kakav je zastupao Hilary Putnam šezdesetih godina prošloga stoljeća (1960, 1963), kao i nekim razlozima zašto ljudski um ne bi trebalo smatrati komputacijskim strojem.

U četrnaestom poglavlju se ispituje stajalište koje je poznato pod imenom "misterijanizam", a koje se obično vezuje za Colina McGinna kao njegovog glavnog predstavnika. Prema ovom stajalištu, svjesna stanja su prirodna fizička stanja premda je naš spoznajni aparat takav da ne možemo ispravno razumjeti vezu između svijesti i moždanih procesa, zbog čega se ono naziva i skeptičkim naturalizmom. Nakon ispitivanja misterijskih argumenata, Pećnjak i Janović zaključuju da su oni nezavisni od argumenata za fizikalizam te da su kompatibilni s dualističkom pozicijom i da čak mogu pomoći njenom boljem utemeljenju. Posljednje poglavlje bavi se dušom i starim problemom njene moguće individuacije s obzirom na njenu nematerijalnost. Opisuje se jedan negativan argument Hoffmana i Rosenkrantza (1991) prema kojem postoji problem i s individuiranjem tjelesnih predmeta, da bi se sama knjiga završila jednim teističkim argumentom u prilog nematerijalnosti uma i svijesti.

2. Postoji li doista sukob između tradicionalista i kognitivista? – O shvaćanju intencionalnosti unutar kognitivne znanosti

Na kraju možemo izdvojiti jedno opće opažanje u pogledu knjige *Prema dualizmu*. Počevši od tradicionalnog pristupa u filozofiji uma koji se eksplicitno pita o metafizičkom statusu mentalnog, autori su se pozicionirali suprotno današnjem možda prevladavajućem pristupu koji je u uskoj vezi s

kognitivnom znanošću i koji je određen njenim ciljevima pronalaženja mehanizama koji proizvode inteligentno ponašanje. Pritom, u ovom suprotstavljanju glavne kategorije koje su činile liniju razgraničenja bili su pojmovi intencionalnog i svjesnog, koji se nalaze u osnovi filozofije uma. Naime, autori knjige počinju od podjele različitih stajališta prema tome pripisuju li i na koji način predikate svjesnosti i intencionalnosti mentalnim stanjima. Tako će kognitivistički pristup biti okarakteriziran kao onaj koji dopušta da postoje mentalna stanja koja su intencionalna, a trajno nesvjesna, dok će stajalište autora biti okarakterizirano zahtjevom da sva mentalna stanja imaju svojstvo svjesnosti, barem potencijalne. Međutim, možda uspoređivanje ovih stajališta na ovim osnovama nije potpuno odgovarajuće iz sljedećih razloga.

1) Kognitivna znanost, ili barem filozofija u njenim okvirima, ne bavi se pitanjem prirode mentalnog općenito, već se bavi pitanjem prirode kognitivne arhitekture koja je odgovorna za javljanje viših kognitivnih sposobnosti i procesa (je li ona kompjutacijska ili dinamička, sadrži li diskretne simboličke ili distribuirane reprezentacije ili ih ne sadrži uopće, itd.). U tom smislu njeni ciljevi su znatno uži od ciljeva filozofije uma i ona svoje entitete ne izdvaja putem svojstava svjesnosti i intencionalnosti, već putem uzročnih uloga u proizvodnji racionalnog mišljenja i odgovarajućeg ponašanja. Tako izdvojeni mehanizmi često neće biti mentalni u punom smislu i igrat će svoje odgovarajuće uloge na podosobnom nivou. Također, opažanje i spoznavanje vrlo će se često istraživati u izolaciji te će osjetilne i semantičke komponente mentalnog biti razdvojene. Ipak, može se primijetiti da se i u okviru kognitivizma barata predikatom intencionalnosti, budući da se polazi od realističke pretpostavke da propozicijski stavovi igraju presudnu ulogu u proizvodnji inteligentnog ponašanja, ali da se intencionalnost istovremeno tretira na način koji ne podrazumijeva svjesnost iskustva te da u tom smislu ovakve teorije stoje u izravnom sukobu s predloženom, prema kojoj nema intencionalnih mentalnih stanja bez svijesti (barem potencijalne). Međutim, ovo nas vodi drugom problemu.

2) Intencionalnost se u ova dva programa ne shvaća nužno na isti način. Jedna od pretpostavki koja je u samim osnovama filozofije uma je da je intencionalnost jedna moguća bitna odlika mentalnog (Brentano je 1874. postavio tezu da je intencionalnost znak mentalnosti). U tom smislu intencionalnost povlači mentalnost i pripisuje se tipično "punokrvnim" mentalnim stanjima poput propozicijskih stavova koji se mogu pripisati isključivo subjektima. Ukoliko ovu pretpostavku prenesemo i na kognitivistički program (što Pećnjak i Janović čine kada kognitivistima pripisuju tvrdnju da postoje intencionalna *mentalna* stanja koja su trajno nesvjesna, str. 10), ostaje otvoreno pitanje je li moguće imati ovakva mentalna stanja, odnosno vjerovanja i želje, koja su trajno nesvjesna. Ono što je jedino sigurno jest da intencionalnost, onako kako je shvaćaju kognitivisti, ne podrazumijeva svijest kao svoj nužni uvjet.

S druge strane, kognitivizam postulira postojanje mentalnih reprezentacija koje su konstitutivni dijelovi propozicijskih stavova i ponekad se samim mentalnim reprezentacijama pripisuje intencionalnost jer je upravo njihov semantički sadržaj odgovoran za intencionalnost samih mentalnih stanja. Ukoliko se intencionalnost može pripisati i ovakvim entitetima, onda se otvara mogućnost za trajno nesvjesna intencionalna stanja i procese koji se odvijaju na podosobnom nivou. Međutim, ovakva stanja ne nazivamo u pravom smislu mentalnim (ovaj pojam je rezerviran za stanja koja mogu biti pripisiva samo subjektima, odnosno, osobama ili odgovarajućim kognitivnim sustavima) i radije se nazivaju kognitivnim procesima koji igraju ključnu ulogu u nastanku mentalnosti.

Prvi zaključak koji možemo za sada izvesti jest da pravi sukob između ponuđena dva stajališta postoji samo ukoliko se pretpostavi da i jedni i drugi podrazumijevaju da intencionalnost povlači i mentalnost; u suprotnom, teza da postoje intencionalna stanja koja su trajno nesvjesna (a nisu u pravom smislu mentalna) nije u sukobu s tvrdnjom da mentalna stanja moraju biti barem potencijalno svjesna. Pod pretpostavkom da i jedni i drugi (i kognitivisti i tradicionalisti) prihvaćaju da se intencionalnost pripisuje samo mentalnim stanjima u punom smislu, glavno pitanje ne postaje možemo li (ili moramo) mentalnim stanjima istovremeno pripisati predikate intencionalnosti i svjesnosti (makar potencijalne), već je li takvu intencionalnost moguće objasniti odozdo nagore, počevši od nesvjesnih mehaničkih procesa, ili pak njeno objašnjenje pretpostavlja postojanje svjesnog subjekta i objašnjenje koje se kreće odozgo nadolje. Odnosno, glavno pitanje postaje pitanje o prirodi intencionalnosti. Vezano uz to bit će i zauzimanje stava u pogledu postojanja izvorne ili intrinzične intencionalnosti.

Oni koji smatraju da intrinzična intencionalnost postoji dijele Hauge-landovu (1985: 27) intuiciju koja je izražena u njegovom pitanju: Kako misli mogu značiti nešto ukoliko njihovo značenje ne možemo objasniti analogijom s jezičnim značenjem, budući da su jezična značenja utemeljena na samim značenjima misli? Prema ovakvom stajalištu, misli imaju intencionalnost i sadržaj intrinzično, dok se u jezičnim i drugim artefaktima intencionalnot i sadržaj mogu naći samo izvedeno. Slična pretpostavka, koju Cummins (1989) naziva asimetričnošću značenja, prihvaća se i u Griceovom programu (1957) koji kreće od toga da su namjere ili intencionalna stanja govornika ta koja uspostavljaju značenja u jeziku. Međutim, može se prihvatiti i drugačiji stav prema kojem nema bitne razlike između mentalnih i drugih vrsta značenja (vidjeti Block 1986, Millikan 1984, Dennett 1988) i prema kojem značenja mentalnih stanja nisu utemeljena u intencionalnosti koja bi bila zasnovana na sposobnosti subjekta da razumije odgovarajući sadržaj ili odgovarajućem činu subjekta u kojem se usmjerava k nekom intencionalnom predmetu. Ovo je ključno mjesto neslaganja između tradicionalista i kognitivista. Prema jed-

nima intencionalnost se bitno shvaća polazeći od subjektivnosti i razumijevanja, dok je prema drugima ona objašnjiva prirodnim mehanizmima koje je moguće opisati iz perspektive trećeg lica te počiva na reprezentacijskoj funkciji mentalnih reprezentacija.

Kognitivisti prvo pretpostavljaju da moraju postojati entiteti, realizirani moždanim stanjima, koji su nositelji semantičkog sadržaja zahvaljujući njihovoj reprezentacijskoj funkciji, to jest pretpostavljaju da postoje mentalne reprezentacije. Drugi korak u naturalizaciji intencionalnosti jest pružanje objašnjenja kako ti entiteti nose upravo onaj sadržaj koji im se pripisuje. Ta objašnjenja grubo se mogu podijeliti na funkcionalistička (Block 1986, Harman 1973) i uzročna (Millikan 1984, Dretske 1988, Fodor 1987). Pod pretpostavkom da je moguće pružiti naturalistički odgovor na pitanje determinacije semantičkog sadržaja, preostaje pitanje kako je moguće manipulirati ovakvim sadržajem na racionalan način ukoliko nema subjekta koji ga razumijeva, odnosno kako je moguće objasniti procese mišljenja kao vođene pravilima razuma ukoliko ne postuliramo unaprijed subjekt koji takav razum posjeduje. Odgovor na ovo pitanje nalazi se u Turingovoj (1936) definiciji pojma kompjutacije prema kojoj je moguće konstruirati fizički sustav koji će manipulirati semantičkim sadržajem na osnovi njegovih formalnih obilježja (veličine i oblika), a na način koji se vodi logičkim principima, bez postuliranja subjekta koji razumijeva ovaj sadržaj. Upravo je ta ideja otvorila put modeliranju kognitivnih procesa kao kompjutacijskih procesa koji operiraju nad formalnim odlikama mentalnih reprezentacija. S druge strane, propozicijski stavovi poput vjerovanja ili želja bili su opisani kao složena stanja, individuuirana pomoću relacija intencionalnog sustava prema mentalnim reprezentacijama koje su u odgovarajućoj uzročnoj relaciji prema svijetu. Oni nisu jednostavna, "monadička" stanja (Fodor 1985, 1987), već su određena funkcionalnim ulogama koju određena mentalna reprezentacija igra u cijelom sustavu, dok je njihova intencionalnost utemeljena na semantičkom sadržaju mentalnih reprezentacija, a ne obrnuto. Dakle, odgovarajući propozicijski stav nije nezavisan entitet poput mentalne reprezentacije, već je konstituiran procesima sustava i njegovom upotrebom odgovarajućih reprezentacija. Kako bi uopće bilo riječi o postojanju pojedinačnog vjerovanja, odgovarajuća reprezentacija mora biti aktivirana ili upotrijebljena od strane sustava (ili biti spremna da je se upotrijebi) na načine koji su relevantni za stanja koja nazivamo vjerovanjima: sustav se ponaša kao da stanja u svijetu odgovaraju određenom semantičkom sadržaju, mentalna reprezentacija koja ga nosi igrat će ulogu u teorijskom zaključivanju, bit će aktivirana u prosuđivanju odgovarajućih načina da se postigne željeni cilj, itd. Želje će slično biti individuuirane na temelju drugačijih uloga mentalne reprezentacije u kognitivnom funkcioniranju, a proizašlo ponašanje sustava će voditi tome da se svijet uskladi sa sadržajem odgovarajuće mentalne reprezentacije.

Dalje, mentalne reprezentacije igraju i druge uloge osim onih koje nazivamo vjerovanjima ili željama, neke od njih mogu biti podosobne i prema definiciji nesvjesne, te možemo zaključiti da u nekom smislu ima nesvjesnih intencionalnih stanja ukoliko intencionalnost svedemo na puko reprezentiranje i posjedovanje semantičkog sadržaja. Ipak, ne možemo odmah zaključiti da vjerovanja i želje, odnosno "punokrvna" mentalna stanja mogu biti trajno nesvjesna jer, kao što smo vidjeli, da bi se neko kognitivno stanje nazvalo mentalnim ono mora igrati odgovarajuću ulogu u sustavu, tj. mora biti aktivirano ili sposobno za aktivaciju na jedan poseban način. Taj način možda uključuje pojavu svijesti, ali iz toga se ne zaključuje da je svijest uzročnik niti nužan uvjet intencionalnosti, već se može pokazati da isti mehanizmi dovode do pojave fenomena koje opisujemo predikatima svijesnosti i intencionalnosti.

Mogućnost neovisnosti intencionalnosti od svijesti možemo promatrati i iz jedne šire perspektive koja će razlikovati više vrsta intencionalnosti, a gdje će samo ljudska intencionalnost imati odlike "prave" mentalnosti. Ovakvo viđenje intencionalnosti ne počiva na postuliranju fodorovskih mentalnih reprezentacija, već na uvidu Daniela Dennetta (1988, 1996) da intencionalnost možemo pripisati najrazličitijim sustavima koji pokazuju određenu vrstu fleksibilnosti u interakciji s okolinom. Drugim riječima, neku vrstu intencionalnosti možemo pripisati svakom sustavu prema kojem možemo zauzeti intencionalni stav u najboljem objašnjenju njegova ponašanja. Tako u opisu ponašanja životinja često zauzimamo intencionalni stav i objašnjavamo njihova konkretna ponašanja pozivajući se na intencionalna stanja. Zašto pas stoji na ulaznim vratima u određeno vrijeme? Zato što očekuje svoga gazdu koji se tada vraća s posla. Međutim, znači li ovo da i psima trebamo pripisati mentalna stanja i propozicijske stavove? Vodi li ovakvo stajalište u puki instrumentalizam i tvrdnji da intencionalna stanja i ne postoje, već da ih koristimo samo kao zgodna oruđa u objašnjenjima? Premda je sporno je li Dennett instrumentalist kad ovo tvrdi, postoje autori koji smatraju da ove tvrdnje možemo tumačiti realistički,² ali da istovremeno intencionalnost trebamo promatrati šire od intencionalnosti ljudskih mentalnih stanja.

Pripisivanje intencionalnosti ovisit će o stvarno postojećim obrascima ponašanja, odnosno ponašanja koja pokazuju odgovarajuću fleksibilnost u odnosu prema okolini. Na taj način intencionalnost postaje svojstvo onih sustava koji nisu puko reaktivni i čije ponašanje najbolje opisujemo pozivanjem na postojanje intencionalnih stanja. U ovim opisima mi koristimo jezik koji odgovara našim intencionalnim stanjima koji ne mora u potpunosti odgovarati intencionalnim stanjima svih vrsta intencionalnih sustava. Ipak, to ne znači da i ti drugi sustavi (biljke, životinje i možda neki umjetni sustavi) nemaju u pravom smislu intencionalna stanja, već da su ona drugačija od

² U prilog realističkog čitanja Dennetta, vidjeti Clark (2001).

naših. Postojanje intencionalnih stanja ovisit će o postojanju različitih reprezentacijskih struktura i od uzročnih moći različitih fizičkih mehanizama koji ih realiziraju i omogućuju fleksibilnost u ponašanju. Na taj način možemo zadržati reprezentacionalizam, ali s drugačijim ontološkim pretpostavkama o prirodi reprezentacijskih struktura (one neće nužno biti propozicijske strukture, niti će nužno biti diskretni entiteti). Jedan od zastupnika ovakvog shvaćanja je Bryce Huebner (2014) i, po njemu, možemo razlikovati različite vrste intencionalnih stanja koja se javljaju u različitim intencionalnim sustavima koji posjeduju različite vrste mentalnosti (sam Dennett je zastupnik ideje da postoje različite vrste umova; vidjeti 1996). Bez ulaženja u detalje funkcionalnih odlika ovih stanja kao i njihovih implementacijskih struktura, bitno je da primijetimo da će se ona uvelike razlikovati – od krajnje nesofisticiranih stanja biljaka koje se usmjeravaju prema Suncu do najsofisticiranijih propozicijski strukturiranih intencionalnih stanja ljudi. Ljudsko mišljenje prema ovoj slici neće biti posebno po tome što je intencionalno, već po tome što je intencionalno na poseban način. Naime, zahvaljujući upotrebi jezika (Caruthers 2006) čovjek postaje intencionalni sustav višeg reda, sposoban zauzeti intencionalni stav prema vlastitoj i tuđoj intencionalnosti i njegova intencionalna stanja dobivaju posebnu strukturu propozicijskog stava. U tom smislu, životinjama (pa i biljkama i nekim umjetnim sustavima) možemo pripisivati vjerovanja i želje samo u metaforičkom smislu, premda one mogu imati manje sofisticirana intencionalna stanja nepropozicijske strukture, dok čovjeku možemo pripisati mentalna stanja u realističkom smislu i to onako kako ih individuira filozofija uma.

Bitno je primijetiti da se mišljenje i mentalnost ovdje objašnjava evolucijski, izgradnjom sve kompleksnijih bioloških mehanizama koji procesiranjem podražaja iz okoline i tijela konstituiraju različite reprezentacije, i da ovi mehanizmi grade podsustave koje evolucijski mlađi sustavi koriste kao input-sustave. Hijerarhičnost ukupnog kognitivnog sustava omogućuje pojavu stanja višeg reda i integraciju različitih procesa u jednu priču, priču jednog *ja*, kojem se pripisuju mentalna stanja. Međutim ni to *ja* ni njegovi propozicijski stavovi ne duguju svoje postojanje nekom posebnom intrinzičnom svojstvu ili posebnoj supstanciji poput svjesnosti ili duha, već izuzetno kompleksnoj organizaciji procesa koji integriraju informacije od biokemijskog nivoa organizma do propozicijski i jezično organiziranih reprezentacijskih struktura. Također, može se primijetiti da je postojanje subjekta i osobnog nivoa i ovdje pretpostavljeno kao uvjet javljanja mentalnosti u jakom smislu, ali u jednom deflacijskom smislu. Mentalna stanja su stanja čitavog sustava i određena su interakcijama između mehanizama koji koriste reprezentacije. Ona se ne mogu naći izolirana, izvan sustava, premda sam sustav nazivamo subjektom ili osobom na temelju njegovih apstraktnih odlika (na sličan način kao što identificiramo centar gravitacije), a ne na temelju njegove posebne ontološke prirode.

3. Nova kognitivna znanost

Možemo zaključiti da se glavne suprotnosti tradicionalnog i kognitivističkog programa nalaze u: 1) njihovom shvaćanju intencionalnosti, gdje prvi pretpostavlja asimetričnost značenja te nastoji objasniti poseban status izvorne intencionalnosti, a drugi se ne obvezuje na ovakvo stajalište te je kompatibilan sa simetričnošću značenja prema kojem je svaka intencionalnost izvedena (s tom razlikom što je intencionalnost mentalnih stanja izvedena iz procesa “maje prirode”); 2) shvaćanju samih svojstava intencionalnosti, svijesti i mentalnosti kao svojstava nižeg, odnosno višeg reda; i 3) metodologiji istraživanja mentalnog, odnosno po pitanju treba li mentalno istraživati odozgo nadolje ili odozdo nagore, odnosno od osobnog nivoa i perspektive prvog lica k njegovoj strukturi i prirodi ili od njegovih sastavnica i strukture k mogućnosti pojave “ja” i svjesnog iskustva. Takvo suprotstavljanje ova dva pristupa ima više prednosti u odnosu na njihovo razdvajanje na temelju mogućnosti ili nužnosti istovremenog pripisivanja odgovarajućih predikata mentalnom – predikata intencionalnosti i svjesnosti. Prvo, pitanje jesu li mentalna intencionalna stanja, poput vjerovanja ili želje, ujedno i (barem potencijalno) svjesna, prema kognitivističkom stajalištu ostaje otvoreno. Fodor (2000) smatra da je svijest jedno od najbitnijih pitanja koja se tiču mentalnog, ali on neće odgovarati na njega te nastanak svjesnog iskustva iz moždanih procesa ostaje temeljni metafizički misterij. Kao što smo vidjeli, moguće je, čak i plauzibilno, da će stanja koja se može u punom smislu nazvati intencionalnima i biti praćena sviješću zbog njihovog karaktera intencionalnosti višeg reda. Dalje, pripisivanje intencionalnosti u ova dva programa nije temeljeno na istim pojmovima.³ I, na kraju, usmjeravanje na njihove različite metodološke postavke može voditi njihovom djelomičnom pomirenju.

Naime, rana kognitivna znanost nastojala pronaći jednostavne zakone i jednostavne entitete koji su zaslužni za proizvodnju tipično ljudskog ponašanja. Odnosno, ugledajući se na velike uspjehe drugih posebnih znanosti, poput kemije i biologije, očekivalo se da je moguće pronaći slične vrste zakonitosti i u području psihologije. Uzročne moći intencionalnih stanja poput vjerovanja bile bi u potpunosti objašnjene uzročnim moćima postuliranih entiteta (mentalnih reprezentacija) i pravilima njihove transformacije. Drugim riječima, uzročne moći i eksplanatorna snaga svojstava višeg reda bile bi u potpunosti reducirane na one nižeg reda. Međutim, slab uspjeh ovakvog pristupa u području psihologije i kognitivne znanosti, to jest nemogućnost da se mentalno i kognitivno objasne u potpunosti pozivajući se samo na jednu

³ Prema jednom, intencionalnost je sadržana u posebnoj vrsti mentalnog čina, dok je prema drugom utemeljena u odgovarajućoj relaciji moždanih struktura s okolinom i korištenjem tih struktura na odgovarajući način u kognitivnom procesiranju.

grupu jednostavnih unutrašnjih entiteta i procesa koji operiraju nad njima, kao i neuspjeh pronalaženja neuralnih korelata tih postuliranih entiteta, doveli su do napuštanja različitih pretpostavki rane kognitivne znanosti unutar nje same. Naime, premda se ne odustaje od osnovne fizikalističke ideje da je temelj supervenijencije mentalnih i kognitivnih fenomena fizički, postoji sve veće slaganje da ti fenomeni izranjaju iz previše kompleksnih fizičkih i bio-kemijskih procesa te da je umjesto reduktivnog bolje govoriti o nereduktivnom fizikalizmu te dopustiti neku vrstu uzročnosti “nadolje”.⁴ Takav pristup je i dalje u sukobu s tradicionalnim u tom smislu što ne pretpostavlja jednostavnost mentalnih svojstava niti jedinstvo i nepodijeljenost “ja”, kao ni primat razumijevanja i izvorne intencionalnosti u objašnjenju mentalnog. Ipak, oni su, na neki način, pomirljivi jer bez obzira na nastanak i strukturu ovih fenomena i jedni i drugi dozvoljavaju njihovu eksplanatornu korist. Napuštanje “klasične” slike u okviru kognitivne znanosti vidljivo je u različitim pristupima koji odbacuju njene različite rane pretpostavke: da kognitivni modeli trebaju biti tipa odozdo-nagore (eng. *bottom-up*), da se mentalno i kognitivno odvijaju samo u glavi, da je mentalno reprezentacijskog karaktera, da fenomenologija ne može pomoći objašnjenju spoznavanja itd.

Tako, na primjer, sve veći utjecaj dobiva ideja prediktivnog kodiranja koja je prvo primijenjena na procese vizualnog opažanja (Rao and Ballard 1999) i koja ruši prethodno pretpostavljenu razdvojenost opažanja i spoznavanja. Prema ovakvom modelu opažanje nije proces koji se odvija isključivo odozdo nagore, gdje se osjetilni podražaji procesiraju u enkapsuliranim modulima i pružaju odgovarajuće inpute za više kognitivne procese, već postoji bitan utjecaj s viših nivoa na kojima se kreira generativni model okoline, odnosno hipoteza kako stvari stoje, a s donjih nivoa se prima signal o grešci koji kao povratna informacija utječe na popravljanje hipoteze. Na temelju bayesianskog zaključivanja viši moždani procesi stvaraju odgovarajuća očekivanja, a niži procesi bliži izravnom podražaju služe za popravljanje tih predviđanja (vidjeti Clark 2013). Ovakav model prema kojem mozak neprestano stvara hipoteze i predviđa kakav će osjetilni podražaj dobiti na temelju konteksta i već pohranjenih informacija posebno je razvijen u Friston (2005), Friston i Kiebel (2009) te Hawkins i Blakeslee (2004). On je također djelimično verificiran brojnim istraživanjima koja se oslanjaju na “brain-imaging” metode, a doveden je i u vezu s situiranim pristupima spoznavanju (Clark 2013, Bruineberg, Kiverstein i Rietveld u pripremi).

S druge strane, situirani pristupi spoznavanju nezavisno su se razvili na temelju višestruke motivacije, oslanjajući se na različite teorije u psihologiji, filozofiji i biologiji. Zajedničko im je da se u njima subjekt promatra kao

⁴ O specifičnim problemima, poput Kimova (1989) problema isključenja, s kojim se ovakve vrste stajališta suočavaju na ovom mjestu ne može biti više riječi.

biološko utjelovljeno biće koje aktivno djeluje u okolini i čiji se mentalni i kognitivni procesi formiraju u interakciji s okolinom. Samo neki od prethodnika takvog stajališta u psihologiji su James, Vygotsky, Gibson, u biologiji Varela, Bertalanffy, Dawkins, a u filozofiji Heidegger, Dewey, Merleau-Ponty, i dr. Općenitije, njime se dovodi u pitanje pretpostavka standardne kognitivne znanosti da se spoznavanje odvija isključivo unutar ljudske lubanje, a relevantna jedinica promatranja postaje čovjekovo tijelo koje zajedno s dijelovima okoline tvori dinamički sustav u kojemu promjene jednog dijela sustava utječu na izmjene u drugome, a one ponovo povratno utječu na onaj prvi. Ovisno o jačini ontoloških obveza i širini takvih sustava, možemo razlikovati utjelovljene (eng. *embodied*; Shapiro 2010, Lakoff i Johnson 1999, itd.), urođene (eng. *embedded*; hipoteza najčešće suprotstavljena proširenoj kao manje ontološki obvezujuća; vidjeti Rupert 2009), proširene (eng. *extended*; Clark i Chalmers 1998, Clark 2008, Wilson 2004, Menary 2007, itd.), inaktivističke (eng. *enactivism*, Varela, Thompson i Rosch 1991, Thompson 2005, Noë 2005, itd.) te distribuirane (Hutchins 1995, Huebner 2014, Theiner 2013) pristupe spoznavanju. Oni će se takođe međusobno razlikovati i po pitanju kognitivne arhitekture koja se nalazi u temelju kognitivnih procesa, pa će jedni ustrajavati na reprezentacionalizmu i kompjutacionizmu te mišljenju da je jedna od bitnih odlika kognitivnog reprezentiranja svijeta, premda znatno izmijenjenim jer neće pretpostavljati da su relevantne reprezentacije interno realizirane (Clark 2008, Wilson 1994), dok će drugi inzistirati na antirepresentacionalizmu i dinamicizmu (Chemero 2011, van Gelder 1995, Globus 1992). Također, značaj interakcije biološkog organizma i okoline u konstituciji spoznavanja i mentalnosti bit će viđen kako sinkronijski, u tvorenju trenutnih prolaznih ili trajnih proširenih kognitivnih sustava (jedan od čuvenih primjera je primjer Otta koji je obolio od Alzheimerove bolesti i koji koristi jednu bilježnicu umjesto biološke memorije, opisan kod Clarka i Chalmersa 1998), tako i u dijakronijskom evolucijskom odnosu čovjeka i okoline, gdje stvaranje kulture i kulturnih artefakata povratno utječe na ljudsko mišljenje zahvaljujući konstrukciji kulturno-kognitivnih niša (Menary 2007, Laland i O'Brien 2011, Sterelny 2007). Zajednička odlika ovih pristupa je, pak, u inzistiranju na aktivnosti subjekta nasuprot statičnosti mentalnih reprezentacija kao bitnih odlika mentalnog i kognitivnog. Iako se ova aktivnost neće nužno poklapati s tradicionalnim viđenjem aktivnosti "ja" u razumijevanju, ipak takvi pristupi se približavaju stajalištu prema kojem moramo krenuti od osobnog nivoa i odgovarajućeg makroplana kako bismo objasnili što je bitno u ljudskom mišljenju. Ovakvi pomaci doveli su i do povratka značaja fenomenologije za samu kognitivnu znanost.

Samo postojanje časopisa poput *Phenomenology and Cognitive Science*, i radova autora poput njegovih glavnih urednika Shauna Gallaghera (2003, 2012) i Dana Zahavija (2013), kao i mnogih drugih, svjedoče o prihvaćanju

fenomenologije kao mogućeg integralnog dijela nove kognitivne znanosti. Evan Thompson (2007) tako ukazuje na komplementarnost fenomenologije i znanosti te na uvide Husserla i Merleau-Pontya kao utemeljujuće za istraživanja svijesti, ali i samo razumijevanje znanosti kao specifičnog vida ljudskog odnosa sa svijetom.

Na temelju tih pomaka i dovođenjem u pitanje najrazličitijih osnovnih pretpostavki standardne kognitivne znanosti možemo zaključiti da sukob između tradicionalnog pristupa filozofiji uma i kognitivističkih pristupa aktivno slabi u posljednjih dvadeset do trideset godina. Umjesto jednog jakog programa u osnovi kognitivne znanosti, što je bio početni cilj prilikom njezina osnivanja, nalazimo velik broj alternativnih novih pristupa koji promatraju probleme kognitivnog i mentalnog u novom svjetlu. Ti pristupi, budući da su dio kognitivne znanosti, i dalje nose obvezu prema naturalističkom objašnjenju mentalnih fenomena. Ipak, oni dozvoljavaju da ta objašnjenja ne budu isključivo objašnjenja koja se pozivaju na funkcioniranje diskretnih mehanizama koji se nalaze u temelju tih fenomena, već dopuštaju pozivanje na svojstva višeg reda kao nositelja odgovarajućih uzročnih moći. Zbog toga je možda ispravnije promatrati knjigu Pećnjaka i Janovića kao jedan od doprinosa osporavanju nekih od pretpostavki standardne kognitivne znanosti, što je samim time stavlja u okvire alternativnih pristupa spoznavanju. Stoga početni stav Pećnjaka i Janovića da je "pitanje neintencionalne, čisto iskustvene komponente mentalnih stanja [...] palo u sjenu jednog drugog pitanja – pitanja statusa nesvjesnih intencionalnih stanja" (2016: 3) jest ispravan, ali samo ako se ograniči na jedno posebno područje istraživanja spoznavanja i mentalnog, koje jest bilo utemeljujuće za samu kognitivnu znanost, ali koje trpi ozbiljne napade od osamdesetih godina prošloga stoljeća. Ono što je potpuno sigurno jest da čitatelj nakon čitanja ove knjige može steći novo poštovanje prema stajalištu koje ustrajava na značaju "teškog problema svijesti" i njegovim implikacijama za ontološko određenje uma i njegovih stanja, kao i njegovog odnosa i utjecaja na reprezentacionalizam, budući da će biti izložen jednom pravom bogatstvu argumenata koji pokazuju da svijest ne može biti zanemarena u određenju mentalnog i da se, još uvijek, odupire fizikalističkom opisu. Ipak, ovakvo oštro suprotstavljanje ne uspeva pružiti pravedan tretman svim onim pokušajima da se u samom okrilju kognitivne znanosti neke od njenih osnovnih pretpostavki izmjene, prije svega reprezentacionalistička i kompjutacionistička pretpostavka o prirodi kognitivnih procesa.

Bibliografija

- Barnett, D. 2010. "You Are Simple", u R. C. Koons i G. Bealer (ur.), *The Waning of Materialism* (Oxford: Oxford University Press), 161–174.
- Block, N. 1986. "Advertisement for a Semantics for Psychology", *Midwest Studies in Philosophy* 10(1): 615–78.
- Brentano, F. 1874. *Psychology From an Empirical Standpoint* (London: Routledge).
- Bruineberg, J., Kiverstein, J. i Rietveld, E. u pripremi. "The Anticipating Brain Is not a Scientist: The Free-energy Principle from an Ecological-enactive Perspective", *Synthese*.
- Carruthers, P. 1989. "Brute Experience", *Journal of Philosophy* 86: 258–269.
- . 2006. *The Architecture of the Mind: Massive Modularity and the Flexibility of Thought* (Oxford: Oxford University Press).
- Chalmers, D. J. 1996. *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory* (Oxford: Oxford University Press).
- Chemero, A. 2011. *Radical Embodied Cognitive Science* (Cambridge, MA: The Bradford Book).
- Clark, A. 2001. *Mindware: An Introduction to the Philosophy of Cognitive Science* (New York: Oxford University Press).
- . 2008. *Supersizing the Mind: Embodiment, Action, and Cognitive Extension* (Oxford: Oxford University Press).
- . 2013. "Whatever Next? Predictive Brains, Situated Agents, and the Future of Cognitive Science", *Behavioral and Brain Sciences* 36(3): 181–204.
- Clark, A. i Chalmers, D. J. 1998. "The Extended Mind", *Analysis* 58(1): 7–19.
- Cummins, R. C. 1989. *Meaning and Mental Representation* (Cambridge, MA: The MIT Press).
- Dennett, D. C. 1988. *The Intentional Stance* (Cambridge, MA: The MIT Press).
- . 1996. *Kinds of Minds* (Basic Books).
- Elder, C. L. 2011. "The Alleged Supervenience of Everything on Microphysics", *Croatian Journal of Philosophy* 11(1): 87–95.
- Fodor, J. A. 1974. "Special Sciences (or: The Disunity of Science as a Working Hypothesis)", *Synthese* 28(2): 97–115.
- . 1975. *The Language of Thought* (Cambridge, MA: Harvard University Press).
- . 1985. "Fodor's Guide to Mental Representation: The Intelligent Auntie's Vade-Mecum", *Mind* 94(373): 76–100.
- . 1987. *Psychosemantics: The Problem of Meaning in the Philosophy of Mind* (Cambridge, MA: The MIT Press).

- . 2000. *In Critical Condition: Polemical Essays on Cognitive Science and the Philosophy of Mind* (Cambridge, MA: The MIT Press).
- Forrest, P. 1993. "Difficulties with Physicalism, and a Programme for Dualists", u H. Robinson (ur.), *Objections to Physicalism* (Oxford: Clarendon Press).
- Friston, K. J. 2005. "A Theory of Cortical Responses", *Phil. Trans. R. Soc.* 360: 815–836.
- Friston, K. i Kiebel, S. 2009. "Predictive Coding Under the Free-Energy Principle", *Phil. Trans. R. Soc. B* 364: 1211–1221.
- Gallagher, S. 2003. "Phenomenology and Experimental Design: Toward a Phenomenologically Enlightened Experimental Science", *Journal of Consciousness Studies* 10(9–10): 85–99.
- Gallagher, S. 2012. *Phenomenology* (Palgrave-Macmillan).
- Globus, G. G. 1992. "Toward a Noncomputational Cognitive Science", *Journal of Cognitive Neuroscience* 4: 299–310.
- Grice, H. P. 1957. "Meaning", *The Philosophical Review* 66(3): 377–388.
- Haugeland, J. 1985. *Artificial Intelligence: The Very Idea* (Cambridge, MA: The MIT Press).
- Hawkins, J. i Blakeslee, S. 2004. *On Intelligence* (New York, NY: Times Books).
- Hoffman, J. i Rosenkrantz, G. 1991. "Are Souls Unintelligible?", *Philosophical Perspectives* 5: 183–212.
- Huebner, B. 2014. *Macro-cognition: A Theory of Distributed Minds and Collective Intentionality* (Oxford: Oxford University Press).
- Hutchins, E. 1995. *Cognition in the Wild* (Cambridge, MA: The MIT Press).
- Jackson, F. 1982. "Epiphenomenal Qualia", *Philosophical Quarterly* 32: 127–136.
- James, W. 1890. *The Principles of Psychology* (New York. Dover Publications).
- Kim, J. 1989. "Mechanism, Purpose, and Explanatory Exclusion", *Philosophical Perspectives* 3: 77–108.
- Lakoff, G. i Johnson, M. 1999. *Philosophy in the Flesh* (New York: Basic Books).
- Laland, K. N. i O'Brien, M. J. 2011. "Cultural Niche Construction: An Introduction", *Biological Theory* 6(3): 191–202.
- Marr, D. 1982. *Vision* (Freeman).
- McGinn, C. 1988. "Wittgenstein on Meaning", *Journal of Philosophy* 85(5): 271–277.
- Menary, R. 2007. *Cognitive Integration: Mind and Cognition Unbounded* (Palgrave-Macmillan).
- Millikan, R. G. 1984. *Language, Thought and Other Biological Categories* (Cambridge, MA: The MIT Press).

- Noč, A. 2005. *Action in Perception* (Cambridge, MA: The MIT Press).
- Pećnjak, D. i Janović, T. 2016. *Prema dualizmu: Oglеди iz filozofije uma* (Zagreb: Ibis grafika).
- Putnam, H. 1960. "Minds and Machines", u S. Hook (ur.), *Dimensions of Mind* (London: Collier-Macmillan), 138–164.
- . 1963. "Brains and Behavior", in R. J. Butler (ed.), *Analytical Philosophy: Second Series* (Oxford: Blackwell).
- Rao, R. P. N. i Ballard, D. H. 1999. "Predictive Coding in the Visual Cortex: A Functional Interpretation of Some Extra-Classical Receptive-Field Effects", *Nature Neuroscience* 2: 79–87.
- Rupert, R. 2009. *Cognitive Systems and the Extended Mind* (Oxford: Oxford University Press).
- Searle, J. R. 1992. *The Rediscovery of the Mind* (Cambridge, MA: The MIT Press).
- Shapiro, L. 2010. *Embodied Cognition* (London: Routledge).
- Sterelny, K. 2007. "Social Intelligence, Human Intelligence and Niche Construction", u N. Emery, N. Clayton i C. Frith (ur.), *Social Intelligence: From Brain to Culture* (Oxford: Oxford University Press).
- Strawson, G. 2005. "Real Intentionality v.2: Why Intentionality Entails Consciousness", *Synthesis Philosophica* 2(40): 279–297.
- Swinburne, R. 1986. *The Evolution of the Soul* (Oxford: Oxford University Press).
- Theiner, G. 2013. "Transactive Memory Systems: A Mechanistic Analysis of Emergent Group Memory", *Review of Philosophy and Psychology* 4(1): 65–89.
- Thompson, E. 2005. "Sensorimotor Subjectivity and the Enactive Approach to Experience", *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 4(4): 407–427.
- . 2007. *Mind in Life: Biology, Phenomenology, and the Sciences of Mind* (Cambridge, MA: Harvard University Press).
- Turing, A. 1936. "On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem", *Proceedings of the London Mathematical Society* 42(1): 230–265.
- van Gelder, T. 1995. "What Might Cognition Be If Not Computation?", *Journal of Philosophy* 92(7): 345–81.
- Varela, F., Thompson, E. i Rosch, E. 1991. *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience* (Cambridge, MA: The MIT Press).
- Wilson, R. A. 1994. "Wide Computationalism", *Mind* 103(411): 351–72.
- . 2004. *Boundaries of the Mind: The Individual in the Fragile Sciences* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Zahavi, D. 2013. "Naturalized Phenomenology: A Desideratum or a Category Mistake?", *Royal Institute of Philosophy Supplement* 72: 23–42.